
GRANSKNINGAR

Professionerna, samhället och staten

Esa Konttinen, *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa* [Till det moderna på ett traditionellt sätt. Professionernas samhälleliga uppkomst i Finland]. Vastapaino. 299 s. Tampere 1991.

Esa Konttinen's avhandling i sociologi behandlar professionernas uppkomst i ett samhälleligt perspektiv i Finland. Han har undersökt de s.k. professionaliserade yrkenas ställning och utveckling från 1600-talet till början av detta århundrade. De yrkeskårer som ägnas en mera ingående granskning är läkarna, juristerna, läroverkslärarna och ingenjörerna. Undersökningens tyngdpunkt ligger på 1800-talet, vilket innebär att den har en klart historisk inriktning.

Redan rubriken antyder att det inte är fråga om ett arbete av en historiker. Undersökningens grundbegrepp, profession, hör inte till vårt vardagsspråk och kan av många uppfattas som en varningssignal för sociologisk jargong. Få historiker skulle i en rubrik ha vågat lyfta fram ett så "svårt" begrepp, även om det skulle ge en noggrann beskrivning av undersökningsobjektet och precisera dess plats i ett större sammanhang. Ändå är det just genom att välja ett undersökningsobjekt som skiljer sig från de invanda tankemönstren som Konttinen lyckas behandla 1800-talets historia ur en ny och spännande synvinkel som förenar yrkesställning, samhälleliga strukturer, makt och politik.

Man igenkänner en sociolog också på författarens sätt att definiera sin undersökning. Utan onödig blygsamhet meddelar han att forskningsgreppet är "heltäckande" och preciserar: "Grundtanken är att samhällets klasstruktur bestämde professionernas utveckling och utbildningsinstitutioner och att det är fruktbart att analysera de enskilda professionernas utveckling som en del av denna helhet" (s. 11). Konttinen uppger att han som källmaterial har använt "undersökningar och skildringar av ståndssamhället och de professionaliserade yrkeskårerna". Metodologiskt beskriver han undersökningen som ett försök att "i nya teoretiska sammanhang analysera och tolka andra forskares resultat" (s. 12).

Redan inledningens första sidor kan vara ägnade att väcka en historikers mest ingrodda fördomar. Inom historieforskningen har man inte

nödvärdigtvis uppfattat ett heltäckande forskningsgrepp som ett positivt utslag för en strävan att analysera objektets samhälleliga ställning, utan snarare som en synonym för överflödigt teoretiserande och grundlösa spekulationer. För sociologer som trängt in på historiens område har man också brukat framhålla att klassaspekten inte duger som utgångspunkt för historisk analys, åtminstone inte då det gäller Finlands historia. Framför allt har historikerna, som anser att noggrant och kritiskt källarbete utgör ett mått på deras yrkesskicklighet, inte haft lätt att medge att man kan åstadkomma god forskning utan att känna till primärkällorna.

Trots att Konttinen gett sig in på en rad tabubelagda områden – eller kanske just därför – är det viktigt att historieforskningen inte förbigår hans arbete med en axelryckning. Undersökningsobjektet är viktigt och författaren framhåller på ett övertygande sätt dess samhälleliga betydelse. Undersökningens infallsvinkel och begreppsapparat är teoretiskt välmotiverad och det komparativa forskningsgreppet leder till frågeställningar som belyser nya sidor av samhällsutvecklingen i Finland.

*

Jag kommer i det följande att granska undersökningen närmast ur den politiska historiens synvinkel. Avsikten är emellertid inte att kommentera enbart enskilda tolkningar med anknytning till politiken, utan jag skall framför allt försöka kommentera den helhetsbild som Konttinen tecknar av 1800-talets samhälleliga och politiska brytningsperiod.

Konttinen tolkning av förändringarna i yrkesgruppernas ställning bygger närmast på de teorier Max Weber och Philip Eliot utvecklat. Den bärande idén är att förändringen gick från statusprofessioner, inom vilka medlemmarna fick sina professionaliserade privilegier framför allt genom att tillhöra den ledande samhällsklassen, till moderna professioner, vilkas samhälleliga ställning grundar sig på utbildning och på den yrkesskicklighet marknaderna och byråkratiseringen förutsatte. Ett utmärkande drag är enligt Konttinen att förändringen krävde en lång övergångsperiod under vilken yrkesprofessionen försökte utnyttja statusprofessionens kulturella kapital och att vid sidan av den yrkesmässiga specialiseringen bevara de kulturella bestämmningar som var ägnade att höja dess status. Denna övergångsperiod och dess samhälleliga förutsättningar är Konttinen centrala forskningsobjekt.

Författaren understryker att de ledande samhällsskiktens och klassernas kamp om makt och positioner utgjorde den centrala faktorn bakom de moderna professionernas tillkomst och tidiga utveckling. De moderna professionerna kunde bidra till att åsidosätta de traditionella makt-

grupperna, men också erbjuda deras medlemmar en möjlighet att anpassa sig till det moderna samhället.

Kontinens uppfattning om samhällsklassernas och -skiktens roll är konsekvent och för tankarna till en del av Heikki Ylikangas uttalanden. Genom att understryka byggandet av det moderna medborgarsamhället och statens roll lösgör sig Kontinen visserligen från de mest enkelspåriga sätten att använda intressegrupper och klasser som förklaringsgrund (s. 15–18). På samma sätt fungerar även strävandena att tematisera det område för den moderna politiken som uppstår mellan medborgarsamhället och staten (s. 181). I jämförelse med klasskonceptionen förblir innehållet i begreppen medborgarsamhälle och politik emellertid mera obestämt. På denna punkt har undersökningens grundbegrepp vissa reduktionistiska drag. Politiken uppfattas kanske ändå mera som "en omedelbar samhällelig händelseomgivning" (s. 30) än ett självständigt område med egna lagar.

Kontinen har valt att ta den samhälleliga förändringen som utgångspunkt och mot denna bakgrund behandla professionernas utveckling. För de moderna professionernas samhälleliga tillkomst urskiljer han två utvecklingsvägar, en anglo-amerikansk och en kontinental. Den förra styrdes av medborgarsamhället och marknaden. För den kontinentala vägen var den byråkratiska staten, som organiserade och legitimerade moderniseringen av professionerna, den avgörande faktorn.

I den jämförande översikten över de moderna professionernas tillkomst i England, Förenta Staterna och Tyskland nyanserar Kontinen denna indelning. Ändå måste man betrakta hans sätt att utan förbehåll placera in Finland i den kontinentala utvecklingsvägen (s. 17, 29) som en tämligen grov utgångspunkt. Analyser av utvecklingen i Sverige och Ryssland skulle ha kunnat ge ytterligare impulser för att gestalta särdragen i Finland. Det är likaså möjligt att en jämförelse mellan de olika sätt på vilka yngre och äldre nationalstater har konstituerats skulle ha gett impulser för granskningen av professionernas utveckling och förtjänat en plats redan i samband med behandlingen av undersökningens grundfrågeställningar.

Kontinen tecknar skarpa konturbilder av de moderna professionernas utveckling i exempelländerna: den långsamma moderniseringen av den aristokratiska professionstraditionen i England, marknadsprofessionalismens till slut totala genombrott i Förenta Staterna och den tyska, av staten styrda, moderniseringen av professionerna. Han motiverar på ett övertygande sätt sin typologi genom att peka på de förändringar i lagstiftningen och utbildningsväsendet som ansluter sig till professionernas ställning. Ändå kan man inte undgå tanken att karaktäristiken av samhällsutvecklingen i dessa tre länder i alltför hög grad betonar olikheterna.

Särskilt i fråga om Tyskland förefaller Kontinen på ett nästan själv-

klart sätt sammankoppla ett outvecklat medborgarsamhälle med en stark position för staten. Den senaste forskningen har emellertid allvarligt ifrågasatt tesen om en "tysk särväg" som skulle ha baserat sig på en ofullständig modernisering av samhället. I olika undersökningar har man t.ex. visat att föreningsaktiviteten i de tyska städerna var ytterst livlig. De lägre befolkningsskiktens politiska deltagande och organisering var också i flera avseenden t.o.m. högre än i England och Förenta Staterna. I denna organisering inom medborgarsamhällets och politikens sfär spelade företrädarna för de moderna professionerna ofta en central roll.

*

Kontinentens översikt över de förändringar de högsta skikten inom ståndssamhället genomgick från stormaktstidens början fram till 1800-talet och hans tolkning av hur det professionella systemets grundstruktur i Finland uppstod är koncentrerad och ger en god grund för de senare analyserna. Mest givande är kapitlen som behandlar storfurstendömet's första årtionden. I dessa formar sig granskningarna av de högre socialskiktens ställning och professionernas utveckling till en väl sammansatt helhet.

En central betydelse tillmäter författaren den kris som drabbade den del av tjänstadeln som var knuten till officersyrket då Finland lösgjordes från Sverige och den gamla rotearmén upplöstes. Från denna utgångspunkt skildrar han adelns försvars- och anpassningsstrategier, för vilka den från ryskt håll stödda utvecklingen av en byråkratisk statsapparat skapade sällsynt gynsamma förutsättningar. Beskrivningen av den adelsdominerade byråkratins uppkomst, tar fasta på sådana sidor av samhällsutvecklingen som tidigare uppenbart ägnats alltför ringa uppmärksamhet. Detta gäller speciellt adelns strävan att använda utbildningsväsendet som ett redskap för att bevara sin sociala exklusivitet. Tolkningen sammanfattar på ett slående sätt resultaten från den senaste skol- och universitetshistoriska forskningen. Enligt min mening lyckas Kontinenten här skapa en spänstig och balanserad helhetsbild av de centrala dragen i stats- och samhällslivet under storfurstendömet's första tid.

I någon mån kan tolkningen av statslivets byråkratiska karaktär och samhällsstrukturens starka statusnatur betraktas som idealmodeller. Adelns och särskilt det i mindre grad uppmärksammade lärostandets strävanden skildras kanske som alltför konsekventa och konfliktfria. Vid sidan av den starka legalismen förblev visserligen politisk radikalism, nationalism och liberalism till följd av Rysslands överhöghet marginella företeelser under 1800-talets första hälft. Däremot kan man på medborgarsamhällets nivå iakttä synliga förändringar som innebar att

de traditionella ståndsgrensarna och deras statusgrund bröts. Särskilt på lokal nivå, inom städernas förvaltning och inom de första föreningarna, skapades nya maktkonstellationer mellan och inom ståndsgruppingarna och i detta sammanhang spelade företrädarna för de nya professionsyrkena ofta en central roll. Också på landsbygden ifrågasatte de första väckelserörelserna grundvalarna för det gamla systemet. Bakom kritiken mot prästerskapets ställning och verksamhet stod inte rivaliserande skikt inom ståndspersonsklassen, utan allmogen, som saknade samhällliga och politiska rättigheter. I denna bemärkelse pekade väckelserörelserna redan på en djupare brytning inom samhället. I början av 1800-talet verkade dessa nya företeelser endast i bakgrunden och återspeglade alltså inte nödvändigtvis systemets grunddrag. Ändå berörde de professionsyrkenas företrädare till den grad att de borde ha nämnts.

I sin behandling av 1800-talets senare del har Konttinen uppställt synnerligen ambitiösa mål. På det teoretiska planet utgör de förändringar som inträffade i förhållandet mellan staten och medborgarsamhället en krävande utgångspunkt. I förhållande till den finländska historieforskningen lanserar han på ett innovativt sätt också begreppet "modern politik". Med hänvisning till *Kyösti Pekonen* betraktar han denna som en fortgående organisering av skillnaden och enheten mellan staten och samhället som differentierats från varandra. Tyvärr lyckas Konttinen i sin tolkning endast genom exempel ge innehåll åt sina begrepp och inte till alla delar tillämpa sina synvinklar konsekvent.

En allvarlig brist i analysen av medborgarsamhället är att författaren inte behandlar den organisering i föreningsform som inträffade i landets städer och som *Henrik Stenius* visat att var avgörande för massorganisationsprincipens genombrott på 1860-talet. Det finns anledning att anta att den omdefiniering av ståndsgruppernas makt- och statuspositioner som inträffade i städerna var minst lika betydelsefull för professionsyrkenas ställning som fennomanernas skolpolitik på 1870-talet, som författaren koncentrerar sig på. I fortsättningen blir hans bild av det framväxande medborgarsamhället ännu tunnare då han i sin tolkning helt förbigår de stora folkrörelserna, väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen, ungdomsföreningsrörelsen och arbetarrörelsen.

Samtidigt kommer Konttinens tolkning av politiken och de politiska grupperingarna att stå långt från hans intressanta teoretiska utgångspunkter: att granska den moderna politiken som ett sätt att definiera och organisera förhållandet mellan staten och medborgarsamhället. Detta är på sätt och vis förståeligt då den äldre forskningen i politisk historia knappast alls ger färdiga byggstenar för en sådan tolkning. Ändå har författaren i förvånansvärt hög grad blivit fånge i den tidigare forskningens politisk-idéhistoriska uppfattningar. Liberalernas politik definieras utgående från en förebild av parlamentarism av engelsk typ (s. 185). Vid definitionen av de olika fraktionerna inom fennomanin är ut-

gångspunkten "Snellmans lära", som fortlevde "förhållandevis oförändrad under 1800-talets senare del" (s. 187). Det av Yrjö Koskinen ledda finska partiet var till sin ideologi "konservativare" än de gamla fennomanerna (s. 188) och K.P.T. och *Valvoja*-gruppen "mycket liberalare" än Koskinens anhängare (s. 191). Idéhistoriskt och i förhållande till den formella politologins modeller äger dessa definitioner kanske sin riktighet. Däremot är de snarare ägnade att fördunkla än att belysa de politiska grupperingarnas förhållande till medborgarsamhällets organisering och den moderna politikens genombrott.

Svårigheterna att utgående från den äldre politiska historieforskningen ge innehåll åt begreppen medborgarsamhälle och politik framgår klart då Konttinen behandlar fennomanernas skolpolitik. För honom är den "mobilisering" fennomanerna genomförde på 1870-talet det främsta exemplet på att medborgarsamhället förstärktes. I jämförelse med föreningsverksamheten i städerna eller de senare folkrörelserna skapade denna aktivitet emellertid endast i ytterst begränsad bemärkelse nya bestående strukturer och verksamhetsformer inom medborgarsamhället; den bröt närmast den ståndsskillnad som hade begränsat de sociala relationerna mellan ståndspersonerna och den förmögnare bondebefolkningen.

Det hade varit naturligare att tolka 1870-talets fennomanska mobilisering framför allt som en politisk manöver vilket fennomanerna själva, liberalerna och de ledande byråkraterna gjorde. Under oppositionsperioden på 1870-talet drev fennomanerna sina skolpolitiska mål genom att hänvisa till "folkets vilja". De försökte manifesteras sin gemenskap med folket och monopolisera rätten att uppträda i folkets namn. I detta avseende uppträdde den fennomanska delen av den bildade klassen på ett sätt som betraktats som utmärkande för uppkomsten av en modern politisk kultur. Det är dock viktigt att beakta att fennomanerna samtidigt förkastade den politiska liberalismens tanke att "folkets vilja" var identisk med de partikularistiska intressen som medborgarsamhällets organisering och den fria offentliga debatten var ett uttryck för.

I någon mån stödde sig fennomanerna på organisering i föreningsform och opinionsyttringar vid folkförsamlingar. Men deras mål var inte i första hand att stärka medborgarsamhället, att organisera folkets fria intresserepresentation och opinionsyttringar. De nya verksamhetsformerna var för den fennomanska intelligentsian mera ett redskap, genom vilket man legitimerade sin egen politiska roll som representant för "folkets vilja". Resultatet av aktiviteten var snarare att en ny politisk klass aktiverades, att man skapade kontakter till landsbygdens politiska elit, än att medborgarsamhället i vidare bemärkelse skulle ha förstärkts.

Den kanske främsta följden av "den fennomanska mobiliseringen" var att fennomanerna övertog den ledande rollen inom präste- och bondestånden, vilket första gången inträffade vid lantdagen 1877-1878. Pa-

radoxalt nog skapade den radikala politiska verksamheten i folkets namn förutsättningar för det av Koskinen ledda partiet att träda in i det rådande politiska systemet som legitim företrädare för två lantdagsstånd. Man bör dock minnas att det också efter denna "konservativa omsvängning" förekom en viss ambivalens i fennomanernas uppfattning av begreppen medborgarsamhälle och politik. Inom partiet fortsatte särskilt "de unga" att företräda de radikala politiska traditionerna från 1870-talets oppositionsperiod och kombinerade dem med aktivitet på medborgarsamhällets nivå.

*

Mera än på analysen av medborgarsamhället och politiken bygger Kontinen sin tolkning på iakttagelser som berör fennomanins sociala bakgrund. Han tolkar fennomanernas politik i första hand som ett försök av det högre skiktet inom lärostandet att motarbeta en sönderbrytning av de traditionella strukturerna samt att försvara sin position i förhållande till det ledande skiktet inom byråkratin och det framträngande borgerskapet. Kontinen förklarar vidare fennomanernas skolpolitik med de krav alliansen med bönderna ställde (s. 188–190).

På ett allmänt plan erbjuder tolkningen en intressant utgångspunkt. Den väcker emellertid frågan i vilken utsträckning fennomanernas politik ens "från sociologisk synpunkt" (s. 188) kan betraktas som ett uttryck för lärostandets försvarsstrategi. Vid sidan av försvarssträvandena kan man med Kontinens egna begrepp bakom fennomanin även se en anpassningsstrategi. I flera avseenden var fennomanin ett uttryck för det traditionella lärostandets omvandling till ett modernt ideologiskt och politiskt stånd, som grundade sin ställning på att legitimera statlig makt och samhällseliga relationer, till en del t.o.m. på den status den moderna politikens "marknad" erbjöd utanför det rådande systemet.

Fennomanernas nationella ideologi verkade som statens "medborgarreligion" som inom befolkningen förstärkte statsmaktens legitimitet. Men samtidigt sökte man understöd och stöd för den egna positionen också på den moderna politikens fält. Att Kontinen förbigår denna sida av fennomanins natur sammanhänger kanske med att hans uppfattning av professionernas modernisering så starkt stöder sig på nyweberska rationalitets- och specialiseringsmodeller. Som en grund för en modern profession betraktar författaren utbildningens och specialisttjänsternas "marknadsvärde", som närmast bestäms inom ekonomins sfär och på arbetsmarknaden. Ett ideologiskt stånd eller en politisk klass som verkar inom den moderna staten och politiken ryms inte med i detta mo-

derniseringsschema, utan framstår som en faktor som försvarar traditionella strukturer.

Sin tolkning av professionernas långsamma av staten reglerade modernisering grundar Konttinen i stor utsträckning på tesen att den fennomanska intelligention på 1870-talet lyckades avvisa von Kothens politik som hotade det traditionella lärostandets ställning och efter denna avgörande kamp styra skolpolitiken långt in på detta århundrade. Genom att alliera sig med den ryska regeringsmakten förmådde de gamla, av Koskinen ledda fennomanerna fr.o.m. 1880-talet genom senaten och byråkratin hålla skolpolitiken inom traditionella fåror och fördröja den yrkesmässiga utbildningens genombrott och professionsyrkenas modernisering.

Fastän Konttinens tolkning utan tvivel berör väsentliga sidor av utvecklingen överbetonar han enligt min åsikt fennomanernas makt både inom medborgarsamhället och staten. I sammanfattningen talar han t.o.m. om den "fennomanska statsledningen", fennomanernas väg till "de ledande positionerna inom byråkratin" och om ett "samhälle som leddes av fennomanerna och präglades av bildningskampen" (s. 266, 269, 270). Fennomanerna innehade under storfurstendömet's sista årtionden "ledande positioner" inom byråkratin och senaten, men deras ställning var varken kvantitativt eller kvalitativt så stark att man kunde tala om en "fennomansk statsledning". Det gammalfennomanska partiet innehade inte heller inom organisationslivet en sådan ledarposition att man på medborgarsamhällets nivå skulle ha kunnat tala om "ett samhälle som leddes av fennomanerna". Tvärtom ledde liberalerna eller ungfinnarna i minst lika hög grad organiseringen på denna nivå.

Genom att inte beakta uppkomsten av ett modernt ideologiskt stånd och genom att förbigå de förändringar som på lokalplanet inträffade i de professionaliserade gruppernas ställning, betonar Konttinen enligt min mening alltför starkt de traditionalistiska dragen vid moderniseringen av professionsyrkena. Han tillmäter också fennomanernas möjligheter att genom staten bromsa utvecklingen alltför stor betydelse. Jag tror att man i betydande grad kan komplettera Konttinens helhetsbild genom att – i enlighet med avhandlingens program – fästa större uppmärksamhet vid medborgarsamhällets organisering, särskilt vid de professionaliserade gruppernas ställning i lokalsamhället och genom att i ett vidare perspektiv undersöka den statliga och politiska aktiviteten hos de grupper som drev på moderniseringen av professionerna. Då författaren behandlar de olika yrkesgrupperna och uppkomsten av de professionella organisationerna belyser han delvis dessa sidor av utvecklingen.

Konttinens undersökning är teoretiskt väl grundad och öppnar i förhållande till forskningstraditionen i Finland nya och viktiga synvinklar. Ur den politiska historiens synvinkel utgör boken emellertid inte en helt balanserad helhet. Vid granskningen av storfurstendömet's första

årtionden formar den sig till en väl sammansatt tolkning av landets stats- och samhällsliv och redan på basen av detta avsnitt utgör undersökningen ett viktigt bidrag till forskningen i 1800-talets historia. Vid behandlingen av den senare delen av århundradet blir framställningen tunnare och svarar inte helt mot de förväntningar som frågeställningen väcker. Konttinen ger i alla fall en intressant översikt av professionsyrkenas modernisering och lyckas övertyga läsaren om utvecklingens samhälleliga och politiska betydelse. Som en första framställning av ämnet är boken en stark öppning som erbjuder forskarna i social och politisk historia rikligt med utmanande tolkningar, irritament och upptäckter.

Ilkka Liikanen

Fennomanin och kyrkan

Esko Jossas, *Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863–1899* [Agathon Meurman – finskhetsrörelsens religions- och kyrkopolitiker 1863–1899]. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 152. 265 s. Helsinki 1990.

Det finländska samhället kännetecknades av stora förändringar under 1800-talets senare hälft. Detta gäller inte minst på det kyrkliga området. Den tidigare intima förbindelsen mellan stat och kyrka började luckras upp och den gamla enhetskulturen, där kristendomen hade spelat en central roll, fick i många avseenden ge vika för nya ideologiska strömningar och ideal. Kritiken mot kyrkan och den traditionella kristendomssynen växte sig allt starkare. Ett fjärmande från kyrka och kristendom kunde förmärkas bland den framväxande arbetarklassen och bland de bildade i samhället.

Kyrkans roll i det förändrade 1800-talssamhället har under senare år ofta debatterats inom den kyrkohistoriska forskningen i vårt land. I sin